

Studie Varia

Špatně oblečený císař?

Výzkum spirituality v sociálních vědách, analýza metodologických přístupů¹

Jan Kaňák, Jan Váně

DOI: 10.32725/cetv.2021.043

Abstrakt:

Předkládaná přehledová stať vychází z kontextu střetávání/potkávání spirituality a sociálních věd. Zaměřuje se na rámec metodologických rozvah zkoumání spirituality. Studie si klade za cíl odpověd' na otázku: *Jaké tematické celky se objevují v soudobé literatuře sociálních věd v souvislosti s aplikovanou výzkumnou metodou při studiu spirituality?* Pro účely statě bylo využito dostačujícího literárního přehledu. Z původních 139 textů, které odpovídaly stanoveným kritériím, bylo do přehledu po provedení screeningu abstraktů a celých textů zařazeno 32 statí. Ty byly analyzovány co do tematických celků, které je možné identifikovat z hlediska aplikovaných výzkumných metod. Data poukazují především na to, že spiritualita není všemi chápána jako analytický koncept, a to především vzhledem k nespécifčnosti a vágnosti konceptu. Z této rozvahy následně také vyplývají další identifikovaná témata. Výstupy mohou být využity jako počáteční orientace pro ty výzkumnice a výzkumníky, kteří se rozhodnou téma spirituality zkoumat. Pro praktikující pomáhající profesionály pak může nabídnout základní interpretační rámec k textům, které se věnují spiritualitě v rámci pomáhajících profesí.

Klíčová slova: spiritualita, religiozita, sociální vědy, výzkum, metodologie

Úvod

Příklon k výzkumu spirituality nastal v sociologii v osmdesátých letech 20. století v reakci na kulturní a společenské změny let padesátých a šedesátých v Severní Americe a západní Evropě. Obecně je spiritualita chápána jako imanentní součást náboženských tradic a specifický způsob jednání religiozního jedince. Spiritualita je předmětem promýšlení a zvažování jak vlastními členy náboženského společenství, tak i v rámci sociálněvědního výzkumu. V sociologii jsou pozorovatelné dva základní přístupy k jejímu studiu.

Na jedné straně je zkoumána vzrůstající variabilita individuálních zkušeností aktérů s jejich duchovním rozvojem. Studovány jsou dopady spirituality na celistvost a smysluplnost konání v životě jedince, včetně jedincova vztahování se k transcendentálním přesahům. Tento přístup

¹ Článek vznikl v rámci projektu Postgraduální vzdělávání sociálních pracovníků pro oblast spirituality v sociální práci ve službách pro seniory, TAČR, TL03000376.

nezkoumá podoby spirituality nutně v souvislosti s tradičními náboženstvími. Na straně druhé, pod vlivem sekularizačních teorií a na základě předpokladu, že dojde k poklesu vlivu náboženství ve veřejné sféře,² byla pozornost obrácena ke studiu spirituality coby jevu, jenž konstituuje a generuje smysluplnost nových forem individuálních zkušeností, včetně jejich důsledků a dopadů na tradiční náboženské tradice a organizace.

Tyto dvě základní formy studia spirituality na sebe postupně začaly nabalovat i kritiku přístupů sociologického chápání spirituality, včetně dopadů takovýchto postojů na vlastní empirický výzkum. Zásadní změnu v přístupu studia a pojímání spirituality za poslední desetiletí lze demonstrovat na Robertu Wuthnowovi, který o spiritualitě začíná uvažovat nikoli substanciálně, nýbrž procesně, – tedy způsobem, jenž nám dnes, v kontextu Baumanovsky pojímané tekuté modernity,³ přijde jako samozřejmý téměř ve všech oblastech, jen ne v rovině studia spirituality. Wuthnow ve svém výzkumu dokládá, jak je spiritualita vyjednávána a habitualizována v sociokulturním kontextu s ohledem *na* a *v* jednotlivých diskurzích společenského řádu a významů.⁴ Ještě jinak řečeno, spiritualita přestává být nahlížena jako „sedlina“, tedy něco pevného, čeho je třeba dosáhnout (pravé víry/spirituality/zbožnosti či dospělé víry/spirituality/zbožnosti). Jedná se o posun v chápání spirituality jako přechodu od spirituality „přebývání“ (spirituality of dwelling) ke spiritualitě „hledání“ (spirituality of seeking).⁵

Tato změna v pojetí spirituality však postupně krystalizuje v přístup, který o spiritualitě více a více uvažuje primárně jako o individuální zkušenosti. Výsledkem je zacílení výzkumného zájmu na studium osobního spirituálního stavu, seberozvoje a well-being jedince a jeho hledání autentického přístupu k posvátnu. Tento posun nalézá své nejobecnější vyjádření v odklonu od strukturalistických přístupů k tzv. sociologii každodennosti. Dochází tak k postupnému opouštění pozice spirituality jako „pevné složky“, tedy jedné z modalit (spiritualita a náboženství) v přístupu k posvátnu, kdy spiritualita představuje vnitřní aspekt zkušenosti s náboženstvím, zatímco náboženství (religiozita) je vyjádřením institucionální dimenze, tedy projevem vůči vnějšímu světu. Avšak postupně je opouštěna i tato představa dvou modalit, které sice vyvolávají napětí, jsou však vzájemně propojeny. Dochází k tomu, že spiritualita a náboženství začaly být výzkumníky nahlíženy jako dvě specifické formy přístupu k posvátnu/transcendenci.⁶

Ačkoli debata o významu a podobě spirituality je dlouhá více než několik desetiletí,⁷ v podstatě platí, že neexistuje přílišná shoda ani v rovině konceptualizace jevu, ani při aplikaci metod jejího studia. A právě na tuto oblast se zaměřuje předkládaný text. V českém jazykovém odborném kontextu je tématu spirituality věnován větší prostor od roku 2009. Mezi lety 1994⁸ až 2020 vyšlo celkem 109⁹ recenzovaných zdrojů (především odborných článků), které se věnovaly výhradně

2 Ke třem výkladovým modelům podob náboženství v pozdně moderních společnostech v sociologické teorii srov. Jan VÁNĚ, *Sociologie náboženství: Soudobé trendy*. in: *Soudobá sociologie VI. Oblasti a specializace*, ed. Jiří ŠUBRT et al., Praha: Karolinum, 2014, s. 359–382.

3 Zygmund BAUMAN, *Tekutá modernita*, Praha: Portál, 2020.

4 Robert WUTHNOW, *After Heaven: Spirituality in America since the 1950s*, Berkeley: University of California Press, 1998.

5 Giordan GIUSEPPE, Spirituality, in: *The Sage Encyclopedia of the Sociology of Religion II.*, ed. Adam POSSAMI – Anthony BLASI, Los Angeles: SAGE Publications, 2020, s. 799.

6 Paul HEELAS– Linda WOODHEAD, *The Spiritual Revolution. Why Religion is Giving Way to Spirituality*, Oxford: Blackwell, 2005.

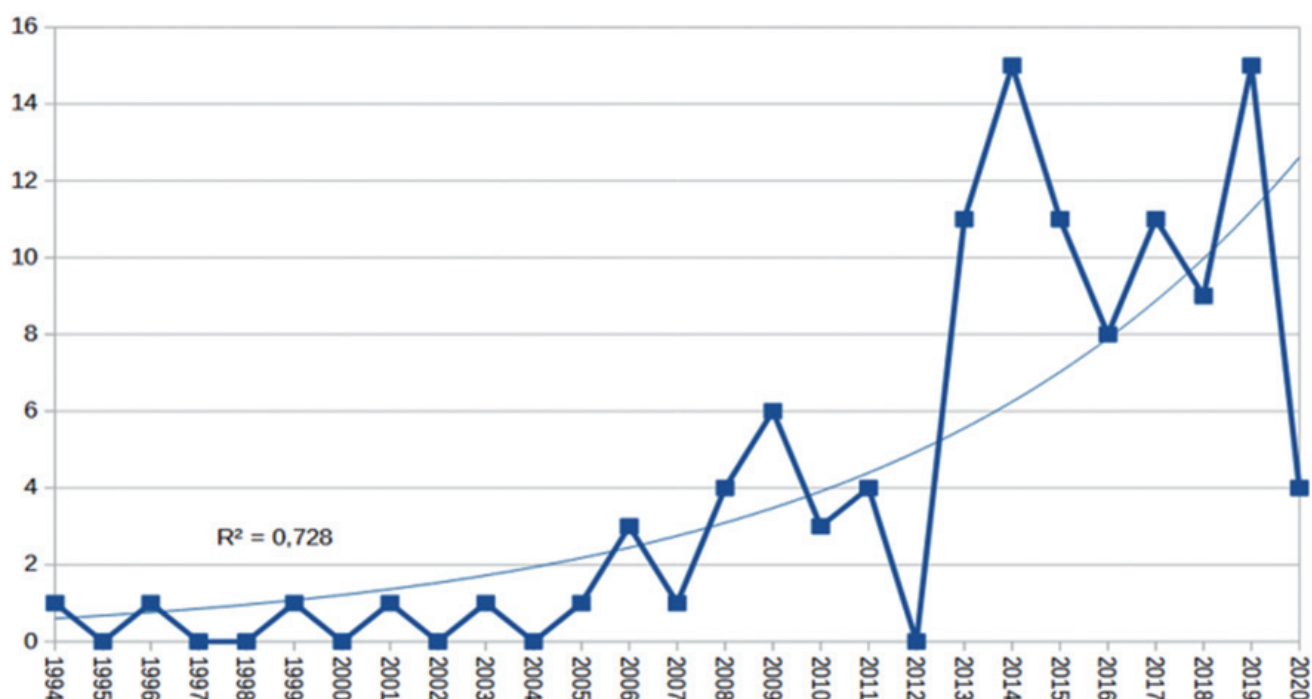
7 Podle Koeninga není možné v databázi MEDLINE mezi lety 1970 až 1979 najít článek s termínem spiritualita, v následujícím desetiletí 1 článek a v letech devadesátých článků 31. Nicméně mezi lety 2000 až 2007 skokově narostl počet na 2106. PsycINFO pak mezi 1970 až 1979 identifikoval 5 článků, v následujícím desetiletí 248 článků, v letech devadesátých 1625 a mezi lety 2000 až 2007 následně 4353. Harold KOENING, Concerns About Measuring „Spirituality“ in Research, *The Journal of Nervous and Mental Disease* 5/2008, s. 349–355.

8 V roce 1994 vyšel v Československé psychologii článek *Teoretické a empirické základy transpersonální psychologie* a o 2 roky později text *Možnosti spirituální psychologie*. Ten byl sice rámován jako recenze, nicméně zahrnuje poměrně velký vstup autora textu, proto je zde zařazen.

9 Vyhledáváno dne 1. 10. 2020 ve vyhledávači UKAŽ (centrální vyhledávač zdrojů UK, pro účely počtu článků hledáno bez ohledu na dostupnost full textů v rámci licencí). UKAŽ umožňuje prohledávání Academic Search Ultimate, EBSCO, Web of Science aj. Po vyloučení nerecenzovaných textů a textů, které se zaměřovaly na náboženství, a po vyloučení opakovaných odkazů bylo do časové osy

či převažujícím způsobem spiritualitě.¹⁰ Z hlediska odborných publikací lze říci, že (i přes onu vzácnost textů) zájem o téma spirituality roste. Do roku 2009 (včetně) vyšlo z oněch 109 odborných publikací celkem 20 (základní přehled počtu publikací viz Graf 1 níže; lze v něm vidět jistý exponenciální nárůst, nicméně takto vnesená exponenciála odpovídá realitě zhruba ze 72 %;¹¹ počty publikací jsou nanесeny na vertikální ose, roky na ose horizontální). V Evropě lze tento intenzivnější nárůst literatury propojující spiritualitu a sociální vědy sledovat již od poloviny devadesátých let 20. století,¹² celosvětově pak od osmdesátých let 20. století.¹³ Popp-Baier spojuje tento posun s obecným rostoucím zájmem o spiritualitu v USA i Evropě. Některými je tento posun dokonce označován za megatrend.¹⁴

Graf č. 1: počty vydaných recenzovaných textů v českém jazyce o spiritualitě od 1994 do 2020 (k 4. 10. 2020)

Zdroj: autoři (analýza dle seznamu vygenerovaného UKAŽ)

Žádný z česky psaných textů se ale nevěnuje výhradně nebo alespoň převážně metodologii rámců výzkumu spirituality, resp. oněm obecnějším metodologickým přístupům.¹⁵ Výjimkou z tohoto

zařazeno 107 publikací. K nim byly přidány články (rok 2010 a 2017) z časopisu Biograf (nebyly součástí původního vyhledávání). Celkově bylo takto identifikováno 109 textů.

10 Spiritualita byla tedy ústředním termínem studií.

11 Jsme si vědomi toho, že je to poněkud volná interpretace R^2 (koeficientu determinace). Domníváme se ale, že pro dokreslení tvrzení o rostoucím počtu publikací zde postačuje.

12 Pascal SIEGERS, Spiritualität – Sozialwissenschaftliche Perspektiven auf ein umstrittenes Konzept, *Analyse und Kritik* 1/2014, s. 5–30.

13 Pär SALANDER, The Emperor's New Clothes: Spirituality, *Archive for the Psychology of Religion* 1/2012, s. 13–32.

14 Ulrike POPP-BAIER, From Religion to Spirituality – Megatrend in Contemporary Society or Methodological Artefact?, *Journal of Religion in Europe* 3/2010, s. 34–67.

15 Jsme obeznámeni s texty, které zohledňují roli spirituality a zkoumají ji. Jedná se ale o aplikační přístupy, které nereflktují obecnější přístupy zkoumání spirituality jako takové, o což naopak usilujeme my v této metaanalýze. Příkladem takového přístupu je např. Gabriela ŠARNÍKOVÁ et al., Psychometrická analýza škály funkčního posouzení terapie chronických nemocí – spirituální osobní pohoda (FACIT-Sp) v českém prostředí, *Československá psychologie* 1/2018, s. 114–128.

tvrzení představuje text Belzena.¹⁶ Námí předkládaný text se zaměřuje na oblast metodologie zkoumání spirituality, na rozdíl od práce Belzena je však koncipován jako přehledová stať. Z hlediska teoretického se snaží nabídnout doplnění pohledu na spiritualitu o rozměr obecnějších rámců jejího sociálněvědního zkoumání. Z hlediska praktického (tedy aplikačního cíle) může text nabídnout základní vodítka pro zvažování směrů postupů a metod zkoumání.

V textu si klademe otázku: *Jaké tematické celky se objevují v soudobé literatuře sociálních věd v souvislosti s aplikovanou výzkumnou metodou při studiu spirituality?* Přičemž nám nejde o popisování konkrétních postupů výzkumu (aplikace polo-strukturovaných rozhovorů, dotazníků atp.), ale především o rámec výzkumu, který je v souvislosti se spiritualitou zvažován.

Metodologická rozvaha přehledové studie

Předkládaný text je teoretickou přehledovou statí, která nabízí „dostačující literární přehled“,¹⁷ s vědomím toho, že nejsme v dané chvíli s to předložit úplnou a systematickou přehledovou stať.¹⁸ Mapování dostupnosti zdrojů bylo realizováno v průběhu září 2020, samotné vyhledávání pro účely přehledové statě pak 5. října 2020 ve vyhledávači UKAŽ.¹⁹ Pro zařazení textů byla stanovena následující kritéria:

1. kombinace klíčových slov (zadávané v anglickém jazyce; mezi jednotlivými termíny bylo ve vyhledávači použito „a zároveň“):
  - spiritualita (spirituality); výzkum sociálních věd (social science research),
  - spiritualita; sociální vědy (social science); metodologie (methodology),
  - spiritualita; metodologický rámec (methodological framework),
2. recenzované zdroje,
3. obsahují buď zcela, nebo v samostatné části obecné teze o rámci výzkumu spirituality v sociálních vědách.

Z původních 139 textů bylo 120 vyřazeno, protože z hlediska abstraktu a celého textu neodpovídaly stanovenému kritériu číslo tři. Ve zbylých 19 textech byly následně využity některé odkazy k dohledání dalších 13 zdrojů, které odpovídaly stanoveným kritériím (viz Tabulka 1). Dohledávání dalších textů probíhalo do poloviny října 2020.

16 Text byl pronesen jako konferenční příspěvek. Následně byl publikován v české jazykové mutaci. Jacob BELZEN, Některé podmínky, možnosti a hranice psychologických studií spirituality, *Československá psychologie* 4/2009, s. 396–407.

17 Dostačující literární přehled se od systematické přehledové statě liší především mírou detailnosti zpracování témat a informací, která je u zde prezentovaného textu nižší, než s jakou bychom se setkali u systematické přehledové statě. Helen AVEYARD, *Doing a Literature Review in Health and Social Care*, Maidenhead: Open University Press, 2014, s. 3.

18 Srov. Jiří MAREŠ, Přehledové studie: jejich typologie, funkce a způsob vytváření, *Pedagogická orientace* 4/2013, s. 427–454.

19 Odůvodnění volby využití vyhledávače UKAŽ viz poznámka pod čarou číslo 9.

Tabulka 1: vývojový diagram vylučování textů přehledové studie

Krok 1	Texty zařazené po zadání kritérií 1 a 2 do UKAŽ (po vyloučení duplicit) n = 139	
Krok 2		Texty vyloučené po přečtení abstraktů n = 94
Krok 3	Texty odpovídající kritériím n = 45	
Krok 4		Texty vyloučení po přečtení plného znění n = 26
Krok 5	Texty odpovídající kritériím n = 19	
Krok 6	Přidané texty dohledané z původních zdrojů (krok 5) n = 13	
výstup	Celkový počet textů n = 32	

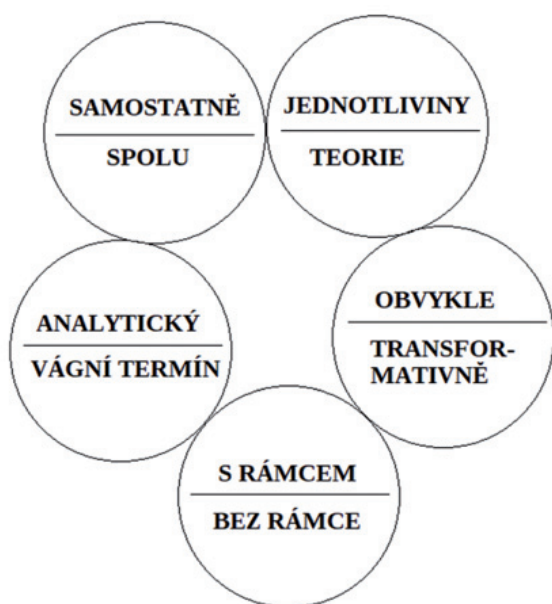
Zdroj: autoři

Tematické celky zkoumání spirituality

V následující části se věnujeme jednotlivým oblastem (tematickým celkům), které byly ve zkoumaných textech identifikovány/detekovány. Nejdříve obrácíme pozornost k zarámování²⁰ pole – tedy k prostoru, který tyto celky vytvářejí. V analyzované literatuře byly identifikovány následující: a) spiritualita jako ne/analytický koncept; b) zkoumání spirituality samostatně, nebo v rámci náboženství; c) studium jednotlivin, nebo tvorba teorie; d) s rámcem, nebo mimo něj a e) obvyklé (mainstreamové), nebo transformační uvažování nad výzkumem.

20 Zde bude prostor věnován pojmenování centrálních tézí jednotlivých tematických celků, okolo kterých jsou vystavěny jejich argumentace. Podrobněji (i s odkazy na zdroje) budou jednotlivé celky popsány níže v textu.

Obr. 1: Pole tematických celků aplikace a výzkumné metody zkoumání spirituality

Zdroj: autoři

V rámci prvního tematického celku (a) je řešeno především to, zda může být spiritualita analytickým konceptem, či nikoliv. Hlavní argumentace se vede především kolem míry nespécifičnosti a vágnosti vymezení termínu spirituality. Jeho konceptualizace totiž následně ovlivňuje způsob zkoumání jevu. Dotýká se tak v podstatě nejvíce konceptuálního vymezení termínu a jeho dopadu na proces operacionalizace, realizace výzkumu a analýzy dat. Druhý tematický celek (b) lze vnímat jako rozpracování oblasti první, protože se zabývá tím, zda je možné spiritualitu zkoumat samostatně, či pouze v souvislosti s náboženstvím a religiozitou. Třetí tematický celek (c) definuje napětí mezi tím, zda je užitečné zkoumat jednotliviny (jedince, i ve smyslu exemplar studies – tedy studie vzorů), nebo zda je účelné zkoumat spiritualitu tak, aby bylo možné ze zkoumání vyvozovat či precizovat její teoretické uchopení a popis. Předposlední oblast (d) se věnuje vhodnosti zkoumání spirituality i s kontextem, ve kterém se odehrává (např. organizace či společnost), nebo zda lze zkoumat spiritualitu v rámci „mikro-spirituálního diskursu“,²¹ tedy bez onoho širšího kontextu či rámce. Poslední oblast (e), kterou jsme identifikovali, je zaměření na širší dopady výzkumu i mimo akademickou oblast. Anderson²² v rámci těchto úvah odkazuje na potřebnost využívat transformační výzkumné metody, které v sobě integrují jak zjištění, deskripci, pochopení, tak změnu a posun spirituality u účastníků výzkumu. Proti tomu staví obvyklé, či mainstreamové, metody výzkumu (za které považuje ty, jež mají primárně deskriptivní cíl, ať již ve smyslu kvalitativního, či kvantitativního, a to včetně těch, které využívají principu statistického testování nulových hypotéz).

21 John CULLEN, Researching workplace spiritualisation through auto/ethnography, *The Journal of Management, Spirituality & Religion* 2/2011, s. 143–164.

22 Rosemarie ANDERSON, Transformative research methods: Research to nourish the spirit, *The Journal for the Study of Spirituality* 1/2020, s. 96–103.

Je nebo není spiritualita analytickým konceptem?

Dle očekávání se ukazuje, že nejpalcivějším problémem je, zda lze vůbec spiritualitu chápat jako analytický koncept. I přes rostoucí množství publikací (jak psychologických, tak sociologických) věnujících se zkoumání spirituality totiž zůstává otázkou, zda „*může být spiritualita vědeckým konceptem?*“²³ Kritika spirituality jako analytického konceptu vychází (např. pro Streiba a Hooda aj.) z tezí o příliš rozvlácném používání konceptu spirituality, která je podle nich nedostatečně konceptualizována. To následně vede k tomu, že není možné ji zkoumat v kontextu sociálněvědní etické perspektivy, tedy z tendence k zobecňování a hledání podobného či podobných rysů mezi různými jednotlivci či skupinami. Siegers tuto pozici shrnuje tím, že „*spiritualita, protože se používá příliš nespécificky, má tím pádem jen malou analytickou hodnotu*“.²⁴ V rámci své kritiky spirituality jako nedostatečného analytického konceptu dále dokládá, že není vůbec zřejmé, jestli je spiritualita „*nový termín*“ ve smyslu nového obsahu, nebo jestli je jakýmsi „*konglomerátem pro již existující pojmy*“.²⁵ Salander v kontextu námi sledované kritiky dokonce mluví o ztrátě „*důstojnosti*“ výzkumu spirituality, jež je dána nejasností konceptu a využíváním intuitivních a neujasněných prekonceptů. Tím je výzkum značně ohrožen. V návaznosti na známou povídku Císařovy nové šaty pak tvrdí, že i když zřejmě nemůžeme říci, že je „*císař zcela nahý*“, lze říci, že „*je velmi špatně oblečený*“. V českém prostředí na tuto obtíž upozorňuje Jakub Havlíček, jenž v rámci tezí o „*funkcionální charakteristice individuálně přiznaného náboženského vyznání*“ poukazuje na to, že „*náboženská příslušnost nemusí být respondenty*“ dobře pochopena a mohou položku vnímat jako odkaz „*k různě konceptualizované spiritualitě, kterou nakonec není nutné jakkoliv jednoznačně vymezit*“.²⁶ I v onom vyjádření o nenutnosti jednoznačného vymezení spirituality je možné vnímat tendenci nepojímat spiritualitu jako analytický koncept.

Zastánci opačného pohledu (zásadněji artikulováno ve třetí kapitole knihy *Spiritual Diversity in Social Work*) pak nabízejí dvě možné cesty, jak na tyto kritické komentáře reagovat. Jednak mluví o využití emické perspektivy zkoumání, případně nabízejí konceptuální model, který označují jako „*operační model spirituality*“.²⁷ V tomto případě máme na mysli zejména autory Canda a Furmannovou. Teze opírající se o emickou perspektivu lze shrnout do tvrzení, že podstatná není identifikace společných prvků či faktorů spirituality, ale popis individuálních pojetí tohoto termínu.²⁸ Operační model poté nabízí určitou strukturu spirituality vhodnou pro realizování výzkumných aktivit.²⁹ Canda s Furmannovou považují za vhodné rozlišovat následující oblasti spirituality: a) spirituální motivace (drives), b) zážitky spirituality, c) funkce spirituality, d) proces spirituálního rozvoje, e) obsahy spirituální perspektivy a f) náboženské exprese u jednotlivců a skupin. V rámci jednotlivých oblastí autoři popisují ještě jejich dílčí části. Například obsahy spirituální perspektivy (e) specifikují pomocí sub-oblastí zkušeností vztahovaných k transcenci, přesvědčení, sebe-pojetí, světónázoru, hodnot, postojů, etice a morálce a pak také pomocí co-

23 Heinz STREIB – Ralph HOOD, „Spirituality“ as Privatized Experience-Oriented Religion: Empirical and Conceptual Perspectives, *Implicit Religion* 14/2011, s. 433–453, s. 443.

24 Srov. SIEGERS, *Spiritualität...*, s. 6.

25 Srov. SIEGERS, *Spiritualität...*, s. 7.

26 Jakub HAVLÍČEK, „Měřítka vytváří jev“: K pojetí obsahů a funkcí náboženství ve výzkumech religiozity v současné české společnosti, *Religio* 1/2019, s. 117–141, s. 126.

27 Edward CANDA – Leola FURMANN, *Spiritual Diversity in Social Work: The Heart of Helping*. Oxford: OUP, 2010, s. 82. Označujeme model v českém jazyce jako operační především z toho důvodu, že jej Canda a Furmannová vnímají jako aplikovatelný jak pro praxi (kontakt s klientkami a klienty), tak pro účely výzkumu. Pojmenovat jej operacionalizační (což by více odpovídalo jeho výzkumné aplikaci) by tak nemuselo odpovídat záměru autorů.

28 Srov. CANDA – FURMANN, *Spiritual...*, s. 60–62; STREIB – HOOD, „Spirituality“..., s. 448–449.

29 Neznamená to ovšem, že by bylo možné nějak obecně tvrdit, že je to model nejkvalitnější či dostačující.

pingových vzorců a adaptací, resilience a transformace a vnitřní satisfakce.³⁰ Jinou alternativou, kterou pro konceptuálně-operacionální postupy výzkumu nabízí Salander, je využít konceptuální oblasti definované používanými dotazníky, tedy především FACIT-Sp.³¹ Vůči tomuto přístupu lze ale namítnout především to, že dotazníkové metody vzniklé v rámci výzkumného zaměření často mapují jen některé aspekty spirituality, obvykle jejich vazbu na well-being nebo koncept kvality života. Kromě toho, s ohledem na jejich široké využívání, představují tzv. „one-size-for-all“, tedy univerzálně aplikovatelný nástroj,³² jehož obecnost neumožňuje zachytit širokou paletu nuancí jevu.

Canda a Furmanová upozorňují také na to, že v definování obsahu spirituality je často využito termínů jako „celistvost nebo centralita“. Ty jsou obtížně operacionalizovatelné a pro „výzkum a klinické posouzení“ tudíž nevhodné.³³ Domníváme se, že tato formulace dobře reflektuje výše ve stručnosti popsanou debatu, a sice v tom smyslu, že a) jako klíčové pro definování spirituality jsou využívány termíny jako celistvost a centralita, b) tyto termíny je ovšem velmi náročné konceptualizovat a c) z toho důvodu také operacionalizovat. Moberg v tomto kontextu využívá obratu „měření neměřitelného“,³⁴ Moloney píše o „tanci s větrem“.³⁵

Zkoumat spiritualitu samostatně nebo spolu s dalšími koncepty?

Doposud představené obtíže s konceptualizací spirituality lze podřadit pod další otázku, zda je možné spiritualitu zkoumat samostatně, či zda je výzkum možný pouze tehdy, pokud je termín provázán s dalšími, přesněji definovanými koncepty. Poměrně logicky jsou těmito koncepty religiozita a náboženství.³⁶ Studie, které se svým pojetím přiklánějí ke zkoumání spirituality spolu s dalším konceptem, lze rozlišit podle dvou tendencí: a) zkoumání spirituality jako opozita jiného konceptu (tendence k diferenciaci oproti ostatním)³⁷ a b) spiritualita jako specifikace části konceptu existujícího.

V prvním případě (a) je využíváno zaměření na sebe-pojetí jednotlivců jako spirituálních a (nebo) nábožensky zaměřených. V části analyzovaných textů bylo takové rozlišování dáváno do souvislosti s Jamesem, který v roce 1902 rozlišil „zažívané náboženství“ (ve smyslu spirituality) a „institucionalizované náboženství“. Toto rozdvojení spirituality a náboženství v sociálních vědách bylo zároveň provázeno tendencí polarizovat zvolené deskriptivní ukazatele. Náboženství bylo následně charakterizováno jako „institucionální, formální, vnější, doktrinální či autoritářské, kognitivní“, kdežto o spiritualitě se referovalo jako o „individuální, subjektivní, emoční, vnitřní, nesystematické, osvobozující ve svém výrazu, emocionální“.³⁸ Hill a Pargament nicméně upozorňují, že tato polarizace s sebou může nést trojí druh obtíží.³⁹ Za prvé se ignoruje fakt, že má spiritualita svůj sociální kontext, a rovněž, že náboženství věnuje pozornost vnitřním prožitkům člověka. Za druhé, vzrůstá pravděpodobnost zapojování hodnotících soudů – dobrý/špatný – v případě obou

30 Srov. CANDA – FURMANN, *Spiritual...*, s. 81–86.

31 Srov. SALANDER, *The Emperor's...*, s. 22.

32 Srov. SALANDER, *The Emperor's...*, s. 26.

33 Srov. CANDA – FURMANN, *Spiritual...*, s. 89.

34 David MOBERG, *Spirituality Research: Measuring the Immeasurable?*, *Perspective on Science and Christian Faith* 2/2010, s. 99–114.

35 Srov. Sharon MOLONEY, *Dancing with the wind: A methodological approach to researching women's spirituality around menstruation and birth*, *International Journal of Qualitative Methods* 1/2007, Article 7.

36 Srov. SEIGERS, *Spiritualität...*; STREIB – HOOD, „Spirituality“..., s. 434–443.

37 Srov. STREIB – HOOD, „Spirituality“..., s. 433–434.

38 Peter HILL – Kenneth PARGAMENT, *Advances in the Conceptualization and Measurement of Religion and Spirituality*, *American Psychologist* 1/2003, s. 64–74, s. 64.; POPP-BAIER, *From Religion...*, s. 45.

39 Autoři ve svém textu mluví o čtyřech, nicméně jejich třetí připomínka k distinkci spirituality a náboženství je obsahově totožná s jejich první.

kategorií. Poslední obtíž, kterou autoři popisují, se týká užívané metodologie pro sběr dat. Autoři poukazují na to, že i přes tendenci oba pojmy alespoň formálně odlišovat, v praxi často dochází k užívání totožných nástrojů pro měření těchto dvou svěbytných pojmů. Příkladem takového volného zaměňování obou dvou termínů je text Ferrereho.⁴⁰

Druhý přístup (spiritualita jako specifikace části existujícího konceptu) primárně vychází z tezí o vztahu spirituality a náboženství, a to z předpokladu, že „*spiritualita je (jenom) náboženství*“ a v tomto slova smyslu je „*součástí náboženství*“, případně, že je „*spiritualita privatizované, na zážitky orientované náboženství*“.⁴¹ Tyto teze nicméně platí ve chvílích, kdy se snažíme definovat a zkoumat spiritualitu na úrovni etické perspektivy. Streib a Hood takto chápou spiritualitu jako součást náboženství, a to vedle charismatického na proroky/protestanství orientovaného náboženství a organizovaného tradičně orientovaného náboženství.⁴² S ohledem na procesy privatizace religiozity⁴³ nabízí Siegers:

- „*spiritualita jako náboženská individualita (religiöse Individualität)*,
- *spiritualita jako náboženská individualizace (religiöse Individualisierung)* a
- *spiritualita jako náboženský individualismus (religiöse Individualismus)*“.⁴⁴

V prvním případě (náboženská individualita) je spiritualita chápána jako subjektivní rozměr víry z hlediska zkušeností a emocí. Siegers dává tento typ pojmání spirituality do souvislosti se zjištěním, že existují lidé, kteří sebe sama definují jako spirituální, ale nikoliv nábožensky založené. Spiritualita je v tomto rámci chápána jako odlišná od religiozity. Pro Siegerse z toho nicméně vyplývá otázka, v čem jsou tedy oba koncepty odlišné. Upozorňuje totiž na to, že charakteristiky religiozity a spirituality mezi sebou často splývají. To může být dáno tím, že je spiritualita v tomto pojetí chápána jako ta, která je předávána v průběhu primární socializace. Socializačním činitelem může být jak jednotlivec (rodič), tak instituce, a proto spiritualita může, ale také nemusí být součástí konvenční religiozity.

V případě náboženské individualizace je spiritualita definována kombinací prvků z různých zdrojů s vlastním subjektivním systémem víry. Dle Siegerse je „*výchozím bodem této perspektivy zjištění, že tradiční náboženské instituce již nemohou prosazovat svoji autoritu interpretovat víru jednotlivců(m)*“.⁴⁵ Odkazuje se ke konceptu religiózní/náboženské brikoláže (religiösen Bricolage⁴⁶) a z něho plynoucí potřeby sledovat individuální interpretace a obsahy termínu spiritualita a náboženství. V posledním případě (spiritualita jako náboženský individualismus) je „*spiritualita explicitně vnímána jako alternativa (ke) konvenční religiozitě [...], církevnímu milieu*“.⁴⁷ Autor spiritualitu spojuje s termíny jako „*post-křesťanská spiritualita*“, „*New Age spiritualita*“ či „*alternativní spirituální směry*“. Zdůrazněná je především individualita a v tomto ohledu je religiozita chápána jako suma individuálních spiritualit.⁴⁷

40 Ferrere cituje ve svém textu Barreta. Ten popisuje, jak „identifikovali devět tisíc devět set specifických náboženství s tím, že každý den se nově objeví dvě nebo tři“, přičemž tuto různorodost v další větě reflektuje jako „spirituální diverzitu“. Jorge FERRER, *Spiritual Knowing as Participatory Enaction*, in: *The Participatory thurn: Spirituality, Mysticism, Religious Studies*, ed. Jacob SHERMAN – Jorge FERRER, New York: SUNY Press, 2008, s. 135.

41 Srov. STREIB – HOOD, „Spirituality“..., s. 448.

42 Srov. STREIB – HOOD, „Spirituality“..., s. 448.

43 Považujeme za důležité na tomto místě upozornit na Luckmannovo doporučení oddělit náboženství (religion) od církve (church) (z hlediska sociologické analýzy a výzkumu). Náboženství je pro Luckmanna systémem významů, nikoliv sociální institucí. Rovněž je potřeba si být vědom toho, že toto nahlížení náboženství je v kontextu sociálních věd přítomno již od šedesátých let minulého století. Kromě Luckmannova pojetí neviditelného náboženství se ve svém textu Siegers odkazuje také ke konceptu Milieu, které formuloval Heelas. Viz HEELAS – WOODHEAD, *The Spiritual...*, Thomas LUCKMANN, *The Invisible Religion: The Problem of Religion in Modern Society*, London: MacMillan, 1967.

44 Srov. SEIGERS, *Spiritualität...*, s. 9.

45 Srov. SEIGERS, *Spiritualität...*, s. 14.

46 Srov. SEIGERS, *Spiritualität...*, s. 16.

47 Srov. SEIGERS, *Spiritualität...*, s. 10, s. 18.

Kromě vnímání spirituality jako součásti religiozity ovšem existují také přístupy, které, jak upozorňuje Salander, chápou spiritualitu jako širší kategorii, než je religiozita. Texty nicméně u tohoto pojetí nenabízejí konkrétní specifikaci (zřejmě také proto, že samy o sobě obsahují teze o problematičnosti termínu spirituality pro sociální vědy). Vztah, kdy je spiritualita vnímána jako součást religiozity, je některými označován jako tradičně historický. Vztah, ve kterém je religiozita chápána jako součást spirituality, je pojímán jako jeho moderní verze.⁴⁸

Považujeme za podstatné dodat, že i jiná literatura než primárně metodologická ukazuje na to, že religiozita a náboženství není jediným konceptem, k němuž je spiritualita nějakým způsobem vztahována. Byť se nejedná o výzkumné studie, lze v literatuře, která se spiritualitě věnuje, najít texty, jež ji chápou jako součást kultury a tendují k její recepci v rámci kulturologie.⁴⁹ Rovněž se můžeme setkat s texty, které spiritualitu definují jako psychologický fenomén.⁵⁰ To může mít na realizaci výzkumů významný vliv.

Spiritualitu jako samostatný koncept zde zkoumané studie nepopisují, byť ji některé připouštějí. Ty vztahují zkoumání spirituality k diskusi ohledně uplatnění etické a emické perspektivy. Předpokládají, že je možné využít emickou perspektivu, ovšem pouze tam, kde jedinci sami sebe vnímají jako spirituální, ale nikoliv náboženské. Jak plyne z tezí Salandera nebo také Striba a Hooda, jediné mapování prostoru spirituality, která není jednotlivci spojována s náboženstvím, může přinášet v rámci emické perspektivy spirituality nové informace.⁵¹

Studie příkladů nebo tvorba teorie

Hart, Murzyn a Archibald⁵² diskutují možnosti využití tzv. studií příkladů (exemplar studies). V rámci svého textu popisují dvě možná napětí:

- Jde o popis jedinečnosti (výjimečnosti), nebo o snahu po zobecnitelnosti a tvorbě teorií?
- Jde o informativní, nebo o inspirační charakter zkoumání?

Autoři výše uvedeného textu deklarují, že studie příkladů (specifických případů) se z povahy svého zaměření specializuje na lidi, kteří jsou v nějakém ohledu neobvyklí. To by mohlo umožnit „*inspirovat čtenáře [...] z hlediska potenciálních cest pro jejich vlastní spirituální [...] naplnění*“.⁵³ Pro první možné napětí (popis jedinečnosti nebo snaha tvořit teorii) nabízejí možné východisko předpokladem, že lze popsané individuality/vzory vnímat jako určité specifické vyjádření (resp. jejich život či přístup k určitému fenoménu) konkrétních sociálních, kulturních, nebo politických a historických okolností. V podstatě tak v kontextu tohoto napětí upřednostňují sice popis výjimečného, ale předpokládají, že může sloužit pro tvorbu teorie. V tomto ohledu dokonce mluví o „*osvěžení teorií*“.⁵⁴

Z hlediska druhého zmíněného bodu (pro odkazované autory se v podstatě o nijak zvláštní napětí nejedná a předpokládají, že je možné splnit oboje) se domnívají, že byt „*autoři neformulují svůj*

48 Srov. SALANDER, The Emperor's..., s. 19; KOENING, Concerns..., s. 350.

49 Např. Mary RAWLINGS et al., Spiritually Responsive SBIRT in Social Work Education, *Journal of Social Work Practice in the Addictions* 3/2019, s. 449–456.

50 Srov. např. Zev GANZ, God as Selfobject and the Therapeutic Potential of Divine failure, *Clinical Social Work Journal* 4/2017, s. 332–343.

51 Srov. SALANDER, The Emperor's...; STREIB – HOOD, „Spirituality“...

52 Daniel HART – Theresa MURZYN – Lisa ARCHIBALD, Informative and inspirational contributions of exemplars studies, in: *Exemplar methods and research: Strategies for investigation*, ed. M. Kyle MATSUBA – Pamela E. KING – Kendall C. BRONK, San Francisco: Jossey-Bass, 2013, s. 75–84.

53 HARD – MURZYN – ARCHIBALD, Informative..., s. 76.

54 HARD – MURZYN – ARCHIBALD, Informative..., s. 77.

předpoklad explicitně“, lze očekávat, že „věří [...], že čtenáři budou inspirováni (popisovanými) vzory, které tak pečlivě identifikovali a charakterizovali“.⁵⁵ Autoři tak předpokládají, že výzkum postavený na poznání a představení jedince, jednoho příběhu, příkladu slouží nejen k poznání a rozšíření obzorů teoretických konceptů, ale také jako zdroj inspirace, motivace či rámce praktického chování čtenářů – tedy příjemců výzkumných zpráv, článků a monografií.

S rámcem anebo bez něj?

Tischler, Biberman a Altman na příkladu výzkumů realizovaném v prostředí komerčních organizací poukázali na další z otázek, které v kontextu zkoumání spirituality hrají podstatnou roli. Na úrovni zkoumání organizací upozorňují na výzkumy, které berou v potaz širší rámec spirituality (ať již organizační, anebo společenský), a na studie, které tento rámec neakcentují či jej nezmiňují nebo nereflektují. Sami sice popisují možné zaměření především z hlediska zkoumání spirituality v organizacích, ale domníváme se (i s ohledem na to, že sami autoři o společenském rámci mluví), že je možné jejich teze rozšířit i na komplexnější systémy.⁵⁶ Cullen upozorňuje na Oswickem identifikovaný „*micro-spirituální diskurs*“, který je totožný s oním individuálně pojatým zaměřením výzkumu.⁵⁷ Byť to autor v textu takto nepojmenovává, bylo by možné v návaznosti na mikro-spirituální diskurs mluvit i o mezo- a makro-spirituálním diskursu.

Mezo- a makro-spirituální diskurs by v návaznosti na teze Tischlera, Bibermana a Altmana bylo dále možné diferencovat do čtyř oblastí: a) zkoumání jednotlivce v kontextu organizace (širšího rámce), b) zkoumání segmentů organizace (širšího rámce), který je relevantní pro spiritualitu, c) zkoumání spirituality jako strukturující komponenty fungování organizace a d) vliv spirituality na vztahy mezi organizacemi, resp. organizací a společnostmi. Ve všech případech je výzkum zaměřen nad rámec jednotlivců, nicméně míra zaměření se na společenské procesy je závislá na „*úrovni analýzy studie*“ od jednotlivců po společnost.⁵⁸ Calyton-Jones s kolegy navrhuje zkoumat vedle individuálních interpretací také meta-narativy, kulturu (médiu, etnicitu, národ) a sociální kontext (jako je rodina, škola, sousedství).⁵⁹ Příkladem aplikace tohoto postupu je část kapitoly jednoho z autorů této statě, v níž popisuje význam spirituality pro jedince (seniory) na úrovni osobnostního systému, systému interakcí a sociokulturního systému.⁶⁰

Obvyklý nebo transformační výzkum?

Další napětí ve zkoumání spirituality přináší zaměření na tematické celky a roli aplikování obvyklých⁶¹ rámců výzkumu, či výzkumu transformačního. Podstatou tohoto napětí je nejasnost, zda se má jednat o doposud známé a obvyklé (a v kontextu kvalitativní a kvantitativní metodologie ukotvené) postupy výzkumu, nebo zda je vhodné uvažovat o tzv. transformačním výzkumu. Prob-

55 HARD – MURZYN – ARCHIBALD, Informative..., s. 83.

56 Len TISCHLER – Jerry BIBERMAN – Yochanan ALTMAN, A model for Researching about Spirituality in Organizations, *The Business Renaissance Quarterly* 2/2007, s. 23–39.

57 CULLEN, Researching...

58 TISCHLER – BIBERMAN – ALTMAN, A model..., s. 26.

59 Srov. Dora CLAYTON-JONES et al., Use of Spiritual Development Framework in Conducting Spirituality and Health Research with Adolescents, *Journal of Religion and Health* 4/2019, s. 1259–1271, s. 1261.

60 Jan KAŇÁK, Spiritualita seniorů a její místo v sociální práci s klienty, in: *Gerontologie pro sociální práci*, ed. Jiřina ONDRUŠOVÁ – Beáta KRAHULCOVÁ a kol., Praha: Karolinum, 2020, s. 141–156.

61 Anderson a Linder (viz následující poznámka) využívají termín „mainstream research“. Vnímají pod tímto termínem obvyklé kvalitativní a kvantitativní postupy výzkumu, které mají za cíl buď a) deskriptivně popsat zkoumaný fenomén či odhadnout jeho rozsah, anebo b) ověřit platnost určitých hypotéz a modelů.

lémem je, že striktním sociálněvědním způsobem nelze spiritualitu postihnout a zkoumat zcela. Braud a Anderson poukázali na tuto obtíž již na konci devadesátých let v kontextu transpersonální psychologie. Položili si otázku, „zda je možné zkoumat přesažné (transpersonální) bez porušování, rozkládání nebo trivializace toho, co studujeme“. Takto se ptali s ohledem na sociálněvědní potřebu „vedení systematického výzkumu“.⁶²

V kontextu transformačního výzkumu, který reaguje na potenciální zjednodušení mainstreamových výzkumných postupů a praktik, se má metodologická rozvaha poté opírat o následující doporučení:

- Výzkum jako setkání s posvátným.
- Výběr tématu by měl být takový, aby byl dán prostor tématu, „*keré má srdce a smysl*“. Bezesporu nikoliv výhradně – jde tady o integraci sociálněvědních postupů formulace výzkumné otázky/tématu se spirituálním a transformačním rozměrem.
- „*Inkorporace transformativní cesty vědění jako výzkumné dovednosti do procesu analýzy dat a interpretace*.“ Anderson mluví o přijetí možnosti „*risknout vlastní i profesní transformaci*“.⁶³
- Mezi hodnoty, které se při plánování a realizaci výzkumu berou v potaz, by měly integrálně patřit hodnoty spirituální.
- „*Obracet se k budoucnosti*“.⁶⁴

Termíny, které jsou pro tento rámec výzkumu podstatné, jsou právě výše uvedené „*srdce*“ a „*smysl*“, ale rovněž transformace, tedy „*osobní růst*“ zkoumaného, včetně osobního růstu výzkumníka.⁶⁵ O smyslu se uvažuje nejen v kontextu tématu a respondentů, ale také v kontextu výzkumníka a praktického přínosu pro čtenáře výsledných článků a monografií. Zároveň se předpokládá, že „*být přesný a precizní*“ (ve smyslu vědeckého poznání) neznamená zahodit „*naše vlastní talenty, dovednosti a spirituální*“ rozměr bytí.⁶⁶ To vede některé autory k tomu, že se zabývají myšlenkou, zda spiritualitu mohou zkoumat pouze ti výzkumníci, kteří s respondenty či komunikačními partnery sdílejí stejný spirituální rámec. Saggio⁶⁷ pozici výzkumníka, který nesdílí výchozí rámec s respondenty, označuje jako „*hlas mimo-stojícího (outsider⁶⁸ voice)*“. Zdůrazňuje, že především tam, kde je součástí výzkumu také oblast oprese nebo marginalizace, by si měl být výzkumník, který nesdílí stejný spirituální rámec s respondenty, vědom toho, že se vůči respondentům stává svou pozicí „*marginalizovaným*“. To by měl reflektovat jak v rámci plánování, tak v rámci realizace výzkumu a interpretace dat. V návaznosti na to lze také dodat, že v českém prostředí může takto výzkumník působit jako zástupce majoritní většiny. Otázka moci, vlivu postojů jedné skupiny vůči druhé a potenciální mis-interpretace sdíleného se tak jeví jako důležitá.

Anderson a Braud pak rozlišují v rámci transformativního přístupu jeho intuitivní, integrální a organické pojetí. První zmíněné (intuitivní) vychází z hermeneutiky. Integrální pojetí využívá

62 Citováno dle Rosemarie ANDERSON – Jacqueline LINDER, „Spirituality and Emergent Research Methods“, in: *The Routledge International Handbook of Spirituality in Society and the Professions*, ed. Laszlo ZSOLNAI – Bernadette FLANAGAN, London: Routledge, s. 48–55, 2019, s. 48.

63 ANDERSON, *Transformative...*, s. 98.

64 ANDERSON – LIDNER, *Spirituality...*, s. 49; Rosemarie ANDERSON – William BRAUD, *Transforming Self and Others Through Research*, New York: SUNY Press, 2011.

65 ANDERSON – BRAUD, *Transforming...*, s. 89.

66 Srov. ANDERSON – LINDER, *Spirituality...*, s. 49.

67 Joseph SAGGIO, *Listening to the Spiritual Voices of Others in Research*, in: *Spirituality in Higher Education: Autoethnographies*, ed. Heewon CHANG – Drick BOYD, London: Routledge, 2011, s. 199–217, s. 212.

68 Nejedná se o novou diskusi ani debatu. Rozdíly mezi „insiders“ a „outsiders“ v rámci výzkumu jsou diskutovány již dlouho. Zde jde spíše o upozornění na to, jak s nimi autor (Saggio) zachází.

kombinace kvalitativního a kvantitativního rámce (mixed-methods design) a snaží se postihnout zkoumanou realitu jak z hlediska širšího pohledu na populaci, tak hlubšího vhledu do konkrétních aspektů zkoumaného tématu. Organické pojetí oproti tomu vychází především z jungiánského konceptu a do výzkumu integruje nejen kognitivní rovinu a rovinu emocí, ale zároveň i rovinu intuice a smyslovosti (kontakt se světem v rámci pěti smyslů).⁶⁹ Jedním z projevů takového přístupu může být i společná modlitba výzkumníka s komunikačními partnery a partnerkami v počátku výzkumu.⁷⁰

Závěr

V textu jsme představili nám dostupná zjištění na otázku: *Jaké tematické celky se objevují v soudobé literatuře sociálních věd, která se věnuje metodologii výzkumu spirituality?* Z identifikovaných tematických celků (míra analytičnosti konceptu, míra možného samostatného zkoumání a identita výzkumu aj.) se jako zásadní ukazuje první oblast. Tedy to, zda je vůbec možné spiritualitu považovat za analytický koncept, či nikoliv. Debata je vedena především v návaznosti na to, zda je výchozím přístupem etický nebo emický pohled. V prvním případě se zdá, že v obecněji metodologicky zaměřené literatuře panuje spíše přesvědčení, že spiritualita analytickým konceptem není a že postačuje využívat konceptů religiozity. V případě emických pohledů a na něj navazujících zkoumání se zdá, že je užitečné uvažovat o spektru fenomenologických analýz, které umožňují zkoumání žité reality bez předchozích podrobnějších koncepcí. K použití fenomenologie jako metody analýzy dat (ovlivňující pochopitelně i jejich tvorbu/sběr) odkazuje také práce Terry Gall a kolegů.⁷¹ Spiritualitu coby samostatný koncept navrhuje využívat v těch případech, kdy jedinci identifikují sami sebe jako spirituální, nikoliv však jako náboženské osoby.

Dále je potřeba posoudit a rozhodnout, zda bude výzkum vnímán a realizován v jeho obvyklé a ustálené podobě (mainstream), nebo zda bude mít povahu transformačního výzkumu. Stejně tak je nezbytné zvážit, nakolik je, s ohledem na formulovanou základní výzkumnou otázku, vhodné zapojovat do zkoumání spirituality také širší rámce, v nichž je spiritualita prožívána a realizována. Na úrovni tzv. mikro-spirituálního paradigmatu je následně důležité posoudit, zda se vydáme cestou poznávání jednotlivin, konkrétněji vzorů, nebo zda bude cíleným výstupem výzkumu určitá teoretická koncepce.

Kromě výše uvedených tematických celků lze pro reflexi toho, zda a jak se na spiritualitu ve výzkumu zaměřovat, využít také Salanderem formulované otázky. Ten v závěru svého textu (byť se přiklání spíše k pozici, že spiritualita není analytickým konceptem) formuluje následující reflexivně pojaté otázky:

- „Je spiritualita operacionalizována takovým způsobem, že to dává z hlediska konceptualizace smysl a zároveň ji jasně odděluje od religiozity? Pokud ne, jaký je *raison d'être* spirituality?“
- Pokud se články/publikace zaměřují na psychosociální, existenciální témata anebo na jiný aspekt každodenního života, proč by neměl být „*spirituální rámec referencí*“ nahrazen k tématu více vztaženými „*rámci referencí*“, jako je „*existenciální*“ či „*psychologický*“ rámec?

69 ANDERSON – BRAUD, *Transforming...*, s. 5–7.

70 Anne Elord WHITNEY, God's Give Me Words for You/Bless This Research, *Qualitative Inquiry* 9/2018, s. 687–693.

71 Terry GALL et al., Spirituality and Religiosity: A Diversity of Definitions, *Journal of Spirituality in Mental Health* 13/2011, s. 158–181.

- Je možné předpokládat, že zjištění a teze budou „stejně tak platná“ pro „zástupce francouzské pracující třídy (*working class*)“ jako pro „středostavovského věřícího Američana“?⁷²

Byť jsou tyto otázky vztaženy (kromě zmínky o operacionalizaci) především ke konceptuálnímu uchopení výzkumů, domníváme se, že jejich poctivé zodpovězení může pomoci rovněž zvážit výše uvedené tematické termíny, a to v kontextu konkrétního plánovaného výzkumu. Na zde prezentované teze může poté navazovat další práce dvěma základními směry. Buď je možné reflektovat, které oblasti z hlediska aplikovaných výzkumných metod při studiu spirituality zůstávají nerefléktovány a jsou tak konstruovány jako neproblematické.⁷³ Nebo je možné zde prezentované teze využít jako podklad pro kritickou reflexi toho, zda jsou v českém jazykovém kontextu publikované sociálněvědní teze o spiritualitě adekvátně ukotveny z hlediska potenciální analytičnosti konceptu a dalších, zde prezentovaných oblastí.

Kontakty

Jan Kaňák, Ph.D.

Univerzita Karlova v Praze
Husitská teologická fakulta
Katedra historické teologie a církevních dějin
Pacovská 4, 140 21 Praha
jan.kanak@htf.cuni.cz

doc. PhDr. Jan Váně, Ph.D.

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická
Katedra sociologie
Sedláčkova 15, 301 00 Plzeň
vanejan@kss.zcu.cz

72 SALANDER, *The Emperor's...*, s. 29.

73 Carol BACCHI, *Analysing Policy: What's the Problem Represented to Be?*, Sydney: Pearson Education, 2009.